

RUS DİLİNDE HAZIRLANMIŞ AZERBAYCAN TÜRKÇESİ VE ÖZBEKÇE DERS KİTAPLARI

Aziz MERHAN*

Elimizdeki iki kitap Rus Doğu dilleri uzmanı Dmitriy Mihayloviç Nasilov yönetiminde hazırlanarak Lomonosov Moskova Devlet Üniversitesi Asya ve Afrika Ülkeleri Enstitüsü yayınları arasında çıkmıştır. Bunlar, Rusça bilenlere Kiril alfabesiyle, Sovyetler Birliği'nin dağılmasından hemen sonra 1991 yılında Latin alfabesiyle yazılmaya başlanan Azerbaycan Türkçesini ve 1993 yılından itibaren Latin alfabesiyle yazılan Özbekçeyi öğretmek amacıyla hazırlanmış ders kitaplarıdır.

I. İsmaylova-Dmitriy Mixayloviç Nasilov tarafından *Uçebnik Azerbaycanskogo yazıka dlya stran SNG* [=Bağımsız Devletler Topluluğu için Azerbaycan Dilinin Ders Kitabı] (Moskva 2009; 264 s.)

Bu kitap, iki sayfalık ön sözden (s. 3-4) sonra 26 bölümlük derslerden meydana gelmektedir. *Ses Bilgisi* (fonetika) ile başlayan ilk derslerde (5. derse kadar) ağırlıklı olarak ünlüler ve ünsüzler ayrı ayrı ele alınmıştır. Buna göre Azerbaycan Türkçesi 9 ünlü ve 23 ünsüz olmak üzere 32 harften oluşur. Rusçada bulunmayan /e/, /ü/, /ö/ ünlüleri ile /g/, /h/ ve /c/ ünsüzleri için ayrı bölümler açılarak uygun örneklerle öğrenilme kolaylaştırılmıştır. Ayrıca 5. derste /q/ ve /ğ/ ile /k/ ve /g/ ünsüzleri arasındaki farklılıklar ele alınıp işlenmiştir. Daha ilk dersten itibaren diğer *Dil Bilgisi* (grammatika) özellikleri üzerinde durulmaktadır. Azerbaycan dilinden alınmış bazı sözcüklerin ve bazı cümlelerin Rusça açıklaması ve anlamlarıyla işlenen konu açıklanmaya çalışılmıştır. Bunu takip eden *metin* (tekst) kısmında genelde basit metinler verilmiştir. Bu metinlerin uzunluğu derslerin ilerlemesine paralel olarak devam eder. Önemli

* Doç. Dr., Yıldız Teknik Üniversitesi

Azeri şair ve yazarların yaşamları ile eserlerinden örnekler de bu bölümlerde verilmiştir. Bunların devamında alıştırmalar, günlük yaşamda kullanılan kalıp sözler ve bu kısımda geçen Azerice sözcükler ile Rusça çevirilerin olduğu *Sözlük* (slovar' - lüğət), ders için materyal olarak seçilmiş metinler ve atasözleri yer almaktadır.

Kitapta ele alınan dil bilgisi konuları şunlardır: ses bilgisi (1-5. dersler), kişi zamirleri, ek eylemin geniş zamanı (bildirme kipi) ve geniş zaman çekimi (4. ders), bildirme ekleri ile iyelik ekleri, *var* ve *yox* yapılı cümleler (5. ders), soru zamirleri, adlar ve ilgi durumu (6. ders), mastar (ad eylem) ve eylem kökü, eylemde olumsuzluk ile adın yönelme durumu (7. ders), belirtme durumu (8. ders), bulunma ve ayrılma durumları (9. ders), görülen geçmiş zaman (10. ders), öğrenilen geçmiş zaman (11. ders), kişi ekleri (12. ders), gelecek zaman (13. ders), sıfatlar (14. ders), geniş zaman çekimi ile soru ve işaret zamirleri (15. ders), sayılar (16. ders), hikâye birleşik zaman çekimi (17. ders), istek ve gereklilik kipleri (18. ders), *-(y)AsI* ekiyle yapılan gereklilik kipi ve koşul kipi (19. ders), ortaçlar (20. ders), eylem çatısından işteşlik ve ettirgenlik ile ulaş ekleri (21. ders), zarflar (22. ders), zarflar ile aitlik eki olarak *-ki* (23. ders), edatlar (24. ders), bağlaçlar (ders 25), ünlemler (26. ders).

Kitabın sonuna iki kısım daha eklenmiştir. Bunlardan birincisi *Uygulama* kısmı olup metinlerde geçen kalıp sözleri (s. 192-193), anlam bakımından grup oluşturan sözleri (s. 194-198), çeviri ve okuma metinlerini (s. 199-210) içermektedir. Diğeri ise Azerbaycan alfabesine göre sıralanmış *Azerbaycanca-Rusça Sözlük* (s. 211-258) kısmıdır. Diğer Rusça kitaplarda olduğu gibi bu kitapta da *İçindekiler* (s. 259-263) kısmı sondadır.

II. Sobirovna Muxitdinova–Dmitriy Mixayloviç Nasilov tarafından *Uçebnik Uzbekskogo yazıka* [= *Özbek dilinin ders kitabı*] (Moskva 2012; 345 s.)

Rusça bilenlere günümüz Özbek yazı dilini öğretmek amacıyla yazılmış olan bu ders kitabında, iki sayfalık ön sözden (s. 3-4) sonra giriş (s. 5-16) bölümü gelmektedir. Giriş bölümünde Özbekçenin bugünkü konuşurlarının durumu hakkında istatistiksel bilgiler, Özbek dilinin tarihî aşamaları, önemli temsilcilerinden bazıları, yazı dili olarak modern Özbekçenin ortaya çıkışı, Özbek Kiril ve Latin alfabesi, ayrıca Sovyetler Birliği devrinde 1929-1940 yılları arasında kullanılmış Özbek Latin alfabesi harfler bakımından karşılaştırılarak verilmiştir. Bunların dışında Özbekistan Millî Marşı'nın sözleri, Özbekistan'ın idari yapılanması, günlük yaşamda çok kullanılan söz ve cümleler ile bu bölümde geçen Özbekçe sözlerin Rusça karşılıkları verilmiştir.

Kitap başlangıç ve temel olmak üzere iki ana bölümden oluşmaktadır. Başlangıç bölümü ses bilgisi ağırlıklı olmak üzere 3 derstir. Temel kısım ise 26 dersten meydana gelmektedir. Kitabın tamamında işlenen 29 ders küçük farklılıklar hariç tutulursa genellikle dil bilgisi konuları, metinler, alıştırmalar,

yine ders için gerekli metinler ile ele alınan metinlerde geçen Özbekçe sözcükler ile Rusça çevirilerinin olduğu sözlük kısımlarından oluşmaktadır.

Kitapta ele alınan dil bilgisi konuları şunlardır: ses bilgisi (1-3. dersler), Özbekçeye özgü harflerin (h, x, j, v, q, g', ng) seslendirilmesi (3. ders), 62. sayfadan itibaren başlayan temel kısımda ise ad durum ekleri ile eyleme giriş ve buyruk ile istek kipleri (1. ders), sıfat ve tamlamalar (2. ders), sayılar (3. ders), eylem zamanlarına giriş ve şimdiki-gelecek [=geniş] (hozirgi-kelesi) zaman, şimdiki zaman (-*makta* biçimi) (4. ders), şimdiki zaman (-*yap* ve -*ayotir* biçimleri) ve bazı özel durumlar (*tur-*, *o'tir-*, *yot-*, *yur-* eylemleri) ve *istek* (maqsad) kipi (5. ders), görülen ve öğrenilen geçmiş zamanlar (6. ders), duyulan geçmiş zaman (-*b* biçimi) ile yeterlilik eylemi (7. ders), gelecek zamanın belirsizlik biçimi [=geniş zaman belirsizlik] ve zamirler (8. ders), hikâye birleşik zaman çekimi (9. ders), ortaçlar (10. ders), ulaçlar (11. ders), ad eylemler ile gereklilik ve olasılık yapan sözler (12. ders), edatlar ve bağlaçlar (13. ders), addan ad yapan ekler ile ad eylemin geçmiş zaman çekimi (14. ders), addan ad yapan ekler, özellikle sıfat oluşturan ekler (15. ders), eylem çatısı (16. ders), koşul kipi (17. ders), birleşik eylemler (18. ders), kimi edatlar (19. ders), addan eylem yapan ekler ile yardımcı eylemler (20. ders), zarflar (21. ders), alıntı sözler ve *deb* (diye) ile oluşturulan yapılar (22. ders), cümle yapıları (23-26. dersler).

Kitabın sonuna Özbek alfabesine göre sıralanmış *Özbekçe-Rusça Sözlük* (s. 344-385) eklenmiştir. Bu kitapta da *İçindekiler* (s. 386-391) kısmı bulunmaktadır.

Her iki ders kitabı da her iki Türk dilinden seçilen metinlerle iki dili Rusça yoluyla öğretme esasına göre hazırlanmıştır. Sadece dil bilgisi konuları verilerek okuyucu veya bu dilleri öğrenenleri soyut bilgilerle donatma amacı güdülmeyip günlük yaşamda kullanılan söz ve yapıları, sözcük birimlerini de kapsayarak öğrenimi kolaylaştırmaktadır. Sadece bu dili öğrenenlere hitap etmeyen bu ders kitapları ana dilli okura da farklı edebî kişiliklere ait bilgiler ve onların yapıtlarından örnekler vermesi bakımından önemlidir. Bir ders kitabı olarak düşünüldüğünden olsa gerek ki kitaplarda kaynakçalara değinilmemesi eksiklik olarak görülebilir.